

Je zřejmé, že podoba rodiny může být různá v různých kulturách, a také to, že i v evropském prostoru prochází podoba rodiny poměrně velkými změnami. Změnami takovými, že pro mnohé mohou být chápány jako její ohrožení, nebo dokonce zánik rodiny, tak jak jsme ji dlouho chápali v našem kulturním kontextu. Osobně tyto obavy nesdílím.

Nedávno jsem četla zajímavou knihu britského historika Orlanda Figese. Nesla název „Šeptem“ a podtitul Soukromý život ve Stalinově Rusku. Popisují se v ní dvacátá léta v sovětském Rusku, kdy se projevovaly snahy smazat rozdíl mezi veřejným a soukromým. Soukromé symbolizovala rodina. V představách tehdejších teoretiků byla rodina největší překážkou socializace dětí. „Rodina dítě miluje, a tím z něj činí egoistu, povzbuzuje ho, aby se pokládalo za pupek světa“ napsala jako kritiku sovětská teoretička výchovy Zlata Lilinová. Existovala tehdy představa, že „egoistickou lásku“ nahradí „racionální láska“ objímající celou široce pojatou „společenskou rodinu“. Součástí těchto představ bylo i ve dvacátých letech velmi rozšířené a státem podporované bydlení v tzv. komunálcích, kde více rodin sdílelo jeden velký byt. V téže knize se lze dočíst, že již po deseti letech se od těchto experimentů začíná upouštět. Ačkoliv obecná represivita režimu se v třicátých letech zvýšila, státní experimentování v oblasti rodinného života bylo postupně opouštěno a zapomenuto.

Když od počátku dvacátého století postupně odcházeli evropští Židé do Palestiny jako do země zaslíbené, zřizovali základní organizační jednotku soužití tzv. „kibucy“ se společným majetkem i společnou výchovou dětí. Tedy šlo o jakési překonání v původní vlasti obvyklého organizování rodinného života. I tato forma sociálního soužití byla postupně dobrovolně opouštěna a dnes je už spíše raritní.

Krutá historie 20. století přinesla zejména po druhé světové válce také velké množství úplných sirotků, kteří byli mnohdy vychovávaní v institucích. Právě tato dějinnými okolnostmi vynucená situace přinesla mnoho převratných objevů z oblasti dětské psychologie a vedla k tomu, že moderní věda potvrdila to, nad čím naši předkové nijak zvlášť nepřemýšleli, ale intuitivně to věděli. Tedy že „dítě v zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti musí vyrůstat v rodinném prostředí“, abych si vypůjčila slova Úmluvy o právech dítěte.

Přesto se rodina nepochybně proměňuje (a bude proměňovat). Význam pojmu rodina se rozšiřuje. Řadu svazků bychom před čtvrtstoletím za rodinu neoznačili. Je to výsledkem jak proměn společenských hodnot, tak socioekonomických podmínek, v nichž rodina existuje, ale pochopitelně i svobodné vůle jednotlivců. V historické perspektivě lze již zřetelně rozeznat, že to, co vzbuzovalo v minulosti kritiku rodiny, byla spíše její rigidní patriarchální podoba než forma rodinného soužití jako taková. Moderní rodina by měla být pro své členy posilou, nikoliv je svazovat. Cítím, že v tomto panuje dnes v teoretické rovině alespoň přibližný konsenzus.

Lze tedy vůbec mluvit o tom, že je rodina ohrožená? Jako liché vnímám moralistní hořekování nad rozpadem rodiny a hledání viníků tam, kde nejsou (například v uznání práva gay a lesbických párů na rodinný život).

Problémy vidím jinde. Situace rodin skutečně není dobrá. Stručně bych to shrnula tak, že se postupně plíživě proměňuje atmosféra ve společnosti a lidé, kteří z nejrůznějších důvodů nejsou zapojeni na trhu práce jako by nebyli stejně hodnotní, jako ti výkonní, flexibilní, pracující, nepečující. Přitom právě rodina je nejpřirozenějším systémem ochrany a důstojného bytí slabých a neschopných samostatné existence – dětí, nemocných, starých či jinak handicapovaných. Tolik se toho po Listopadu namluvilo o tom, že právě rodiny, a ne instituce, by se měly převážně starat o své oslabené členy. A právě ve výkonnostním diskursu a v sociální politice, která ho postupně provází, je rodina do určité míry nepřímou až dehonestována, a to i přes politické deklarace o její podpoře. Je dobré nezapomínat, že na světě nejsme proto, abychom pracovali, ale že pracujeme proto, abychom mohli dobře žít. Dobře žít ale znamená žít ve vztazích a pro druhé, a tím samozřejmě i pro sebe. V této souvislosti mne děsí, jak neuctivě až urážlivě se ve společnosti mluví o romských rodinách a romských matkách, které mají více dětí. O praktických problémech, s nimiž se tyto rodiny potýkají, ani nemluví, to by vydalo na samostatnou konferenci. I to je nelichotivým zrcadlem jak veřejných politik, tak celé společnosti.

Jsem přesvědčena o tom, že odpovědná aktivní sociální politika může zlepšit jak aktuální situaci rodin, tak i zvýšit jejich společenskou prestiž. Lidé, aby mohli rozvíjet vztahy a altruismus, nesmí být sevřeni v socioekonomických tlacích, které jim to často znemožňují. Společnost výkonu a zbožštění placené práce jsou faktory, které rodině neprospívají.

V posledních letech vláda České republiky přijala řadu zákonů, které tyto trendy posilují. Přestože se verbálně hlásí ke konzervativním hodnotám a k podpoře rodiny, zaměřila se ve svých úsporných opatřeních zejména na drastickou redukci systému státní sociální podpory, což byl systém vybudovaný v 90. letech jako systém podporující rodinu. Ještě před tím, než byl tento systém destruován, byl schopen udržet vysoké procento rodin nad hranicí chudoby. Zrušení sociálního příplatku, porodného, pohřebného, snížení příspěvku na péči, rušení dávek pro lidi s postižením nejcitelněji zasáhlo právě rodiny, ne nadarmo se v nařízení EU tyto dávky nazývají dávky rodinné, aby se odlišily svým smyslem od dávek pomoci v hmotné nouzi.

Rodinu lze účinně podporovat, aniž bychom jí předepisovali a normovali, jak má vypadat a co kdy má dělat. Lze to činit na sto a jeden způsob - přímou finanční odměnou, rozvojem nejrůznějších služeb, stavbou školek a dětských hřišť, finančně dostupnými kroužky. Citlivost k potřebám rodin se může promítnout do toho, jak jsou nastaveny stavební normy pro výtahy (do některých se nevejde ani kočárek, ani vozíček), bezbariérové vstupy na chodníky, zda jsou nekuřácké restaurace, dostupné přebalovací pulty, ale také úctou a oceněním všech těch, kteří se rozhodli děti mít a vychovávat je.

Existují-li v České republice lidé, kteří nepodlehli výkonnostnímu principu, jsou ochotni mít děti a vychovávat je, měl by se stát maximálně starat o to, aby to rodiče těchto dětí mohli činit v co nejpríznivějších podmínkách. Za nepříznivých podmínek si partnerský pár první dítě téměř vyvzdoruje, druhé si pak většina lidí rozmyslí a třetí dítě má dnes opravdu málokdo. A to je třeba změnit. Musíme se zásadním způsobem zamyslet a odstraňovat či překonávat ty socioekonomické vlivy, které kladou překážky plnohodnotnému rodinnému životu. Závěrem lze podotknout, že kvalitní a silná podpora rodiny je výhodná i z ekonomického hlediska, protože bez dětí se společnosti nebude dařit dobře. Podporovat by ji kromě příznivců rodinných hodnot a kvality života měli i vyznavači fetišu výkonnosti.